

BALANSIRANJE IZMEĐU SLOBODE GOVORA I PRAVA NA RELIGIJU U XXI STOLJEĆU

Samedin KADIĆ

Sažetak

Sukob slobode govora i prava na religiju ne pripada iskonu slobode govora, kao jednom od prirodnih prava. Sukob na liniji sloboda i religija puka je teorijska proizvoljnost; tobožnja represivnost religije i autonomna neograničenost slobode govora sasvim su anahroni koncepti. Treba se zalagati u pravcu snaženja prefinjene ravnoteže između slobode govora i slobode vjerovanja ili nevjerovanja. Taj balans teško je uspostaviti, još teže jednom zauvijek. Ali demokratsko društvo počiva na teškoćama ove vrste: kao što je teško ograničiti govor, još je teže ograničiti ljudsku potrebu za vjerovanjem. Potrebno je graditi kulturu balansa, koja će detektirati zloupotrebu kako vjerovanja tako i govora.

Što se mojih teških grijeha tiče, ja najživlje pamtim
jedan:

Kada sam jednog dana, prolazeći šumskom
stazom duž rječice,

Bacio kamen na bjeloušku sklupčanu u travi.

I to što me je snašlo u životu bilo je samo
kazna

Koja, prije ili kasnije, svakog stiže ko tabu neki
prekrši.

Ceslaw Milosz

Zaobilazeći Decartesovu ulicu

Odnos između prava na slobodu govora i prava na religiju, nipošto nije jednoznačan i sadrži cijelu mrežu višestrukih međurelacija. Ova mreža uključuje teme: granice slobode govora i društvena odgovornost, iluzija slobode govora i iluzija o postojanju autentične vjerske prakse na društvenom nivou, metafizički agon partikularnih vjerskih zajednica, sloboda govora u samim vjerskim zajednicama, odnos kritike, kao autonomne društvene djelatnosti i svetosti minimuma vjerskih principa. Svaki od ovih odnosa ekvilibrira po tankoj liniji tolerancije u trajnoj opasnosti da se strmoglavi u ambis sukoba, difamacija i povrede samih prirodnih prava. No, ova potencijalna suprotstavljenost temeljnih liberalnih vrijednosti nije specifična samo za slobodu govora i slobodu vjerovanja. Uzmimo za primjer vodeće prosvjetiteljske vrijednosti: *slobodu, jednakost i zajedništvo*, za koje popularno mišljenje, prema riječima Ronalda Dworkina, smatra da su u neotklonivoj konfrontaciji.¹

Na temelju ove konfrontacije moguće je govoriti o razlikama u liberalnoj tradiciji Amerike i Evrope, kao i političke razlike među liberalima, egalitaristima i komunitaristima. Pa ipak, potencijalni konflikt među prirodnim pravima nigdje nije naglašen kao u slučaju slobode govora i prava na religiju. Zašto?

Argumenti liberalne teorije, u prilog osnovnom principu da sloboda govora i njene prateće slobode moraju biti zaštićene, su jednoglasno prihvaćeni i uvjerljivi. Sloboda govora stoga obično ima ustavnu zaštitu. Potencijalni problem nastaje kada se pokušavaju iscrtati konceptualni okviri slobode govora. Kako definirati vanjske okvire slobode izražavanja?

1 Ronald Dworkin, "Sloboda, jednakost i zajedništvo" u: Kiš J. (ur.) „Savremena politička filozofija”, Sremski Karlovci-Noví Sad: „Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanović”, 1998.

Time se vraćamo na izvorne aporije protejske riječi "sloboda", do samih embrionalnih turbulencija liberalno-ugovornih teorija. Kako regulirati potencijalni sukob između dvije različite slobode, između dva različita prava? Treba li naprosto prepuštiti državi da balansira ovaj odnos, u Hobsovom smislu? Stvari su, naravno, dosta složenije. Prije svega, zato što su sloboda govora i pravo na religiju dvije potpuno različite tekovine liberalnih društava, iako ne *a priori* suprotstavljene, kako se često markira.

U eseju "Dva koncepta slobode", Isaija Berlin rekapitulira dva fundamentalna značenja riječi "sloboda": negativnu slobodu i pozitivnu slobodu.² Toliko potrebni balans (slobode govora i prava na religiju) kojeg prizivamo, tiče se negativne slobode.

Negativna sloboda se sastoji u odgovoru na pitanje: "Koliko je veliko područje djelovanja subjekta bez uplitanja drugih?" Ili: "Dokle subjekat može ići sa svojom slobodom, a da pri tome ne bude poništen ili spriječen?" "Sloboda se stoga sastoji u negativnom cilju – u odbrani od uplitanja u lični život."³

U političkom smislu, čovjekova sloboda je uvijek ograničena državom (zakonima) koja je još od Hobbesa definirana kao regulator među različitim slobodama. Da nema zakona, svaka sloboda bi poništavala svaku drugu slobodu. Pojednostavimo li stvari, onda možemo reći kako država uzima dio od svake slobode i ograničava je na njeno usko područje. Koje je to područje? Prema Berlinu, to je sfera privatnog života i zakon nema moć nad njom. Država ne smije imati kontrolu nad privatnim životom pojedinca, jer bi se u tom slučaju povrijedio onaj minimalni dio preostale slobode. Svako narušavanje ovog zabrana može se nazvati despotizmom.⁴ Negativna sloboda je dakle "sloboda od", sloboda koja je "određena pokretnom ali prepoznatljivom granicom". Berlin citira Milla, koji kaže: "Jedina sloboda koja zaslužuje da se tako nazove jeste sloboda da težimo vlastitom dobru onako kako hoćemo."

Prisila je dopuštena jedino kao instrument pravde, da bi se zaustavilo narušavanje minimuma jedne slobode od strane neke druge slobode. Taj minimum slobode sačinjavaju elementarna prava pojedinaca. Benjamin Konstan je govorio da se od proizvoljnih povreda moraju zaštititi barem sloboda vjeroispovijesti, mišljenja, izražavanja i vlasništva.⁵

2 Isaija Berlin, "Dva koncepta slobode", u Janos Kis (urednik), „Savremena politička filozofija”, „Knjižarnica Zorana Stojanovica”, S. Karlovci, 1988.str. 57

3 Ibid. str. 57

4 Ibid.

5 Ibid. str. 58

Naslov današnje konferencije konotativno upućuje na latentnu suprotstavljenost dvije elementarne slobode: slobode vjeroispovijesti i slobode govora. Paradoks liberalizma sastoji se u činjenici da se čak ni minimumi ovih sloboda ne zadržavaju u sferi privatnog, (u suprotnom je riječ o falsificiranju samog pojma slobode.) U socijalnom prostoru ove slobode se neminovno susreću, s mogućnošću kolizije ili izmirenja. Tada govorimo o negativnim aspektima ove dvije pojedinačne slobode.

U čemu bi se sastojale negativna sloboda govora i negativna sloboda vjerovanja? Kada je riječ o slobodi govora, negativna sloboda bi se sastojala, da posudimo Berlinovu konstrukciju, u odgovoru na pitanje: "Koliko je veliko područje subjektovog govora bez uplitanja drugih?" ili: "Dokle subjekat može ići sa svojom slobodom govora, a da u tome ne bude poništen ili spriječen?" ili prosto "Dokle sežu granice slobode govora?"

Prema liberalnim teoretičarima, sloboda izražavanja je esencijalni uvjet širenja političkih informacija, a one su *conditio sine qua non* svake de-

Sloboda govora nije sama sebi svrha; ona je instrument kojim se regulira onaj već pomenuti univerzalni regulator, univerzalni nadzornik svih sloboda – država.

mokratske političke debate, a time i ideal otvorenog društva. Javnost ima pravo na sve informacije, odnosno ima pravo biti informirana kad prati političku raspravu, kako bi mogla stvoriti stav na smislen način. Sloboda govora nije sama sebi svrha; ona je instrument kojim se regulira onaj već pomenuti univerzalni regulator, univerzalni nadzornik svih sloboda – država. Ova regulacija univerzalnog regulatora konkretizirana je u medijima, kao profesionalnim udruženjima sa specifičnim deontologijama. Ukoliko možemo govoriti o instrumentima u kojima se sloboda govora ostvaruje kroz formu strateške etike, mediji dolaze na prvo mjesto. Sloboda medija se u liberalnim društvima pretpostavlja slobodi uopće. "Tamo gdje nema slobodnih medija, nema ni ličnih ni političkih sloboda, tamo gdje su mediji spriječeni da se distanciraju, da koriste slobodu riječi u suočavanju sa onima koji sannjaju da ih potčine, sa ljudima na vlasti, prvenstveno političarima zaključak se, dakle, sam nameće. Nema slobode bez slobodnih medija."⁶

A Daniel Cornu u djelu „Etika informisanja“, piše: „U domenu medija, liberalne teorije počinjavu na načelu slobodnog tržišta informacija i ide-

6 Fransis Bal, „Moć medija“, „Clio“, Beograd, 1997., str. 5

ja, čiji je cilj da obezbijedi pluralizam kao uslov za izlazak istine na površinu. Te ideje vjerne su idealu koji proklamuje Džon Milton (John Milton) u svom djelu *Areopagitica* (1644): treba dozvoliti da se ideje slobodno sučeljavaju; a istina će na kraju ipak sama sebi prokrciti put i staviti se na mjesto zablude.“⁷

Temeljni principi etike informisanja, na koje Cornu reducira sva načela Minhenske deklaracije, jesu odbrana slobode informisanja, traganje za istinom i poštovanje ličnosti. Ovi etički principi trebali bi ograničavati medije iznutra: sloboda govora pretvara se u svoju suprotnost tamo gdje se narušavaju ovi principi. Iskon slobode govora počiva u političkom, u ograničavanju političke moći. Funkcija slobode govora jeste da uravnoteži usmjerenja ka moći različitih političkih subjekata, odnosno da ukaže na izopaćenje političkog u sektoru vlasti. „Liberalizam je, od samih početaka, pridavao posebnu pažnju ograničavanju političke moći, jer prirodna prava pojedinaca imaju prioritet u odnosu na režim koji treba da ih sprovodi u djelo. Time se objašnjava mjesto koje se pridaje slobodi izražavanja i slobodi štampe. Sloboda štampe nalazi se na mjestu ukrštavanja dvije slobode: slobode izražavanja i slobode preduzetništva; koncipirana je u interesu građana, ali pripada u suštini štampi kao instituciji i medijima kao organizacijama.“⁸

O slobodi govora je moguće raspravljati i čisto ideološki, na način da je prvobitno stanje ono u kojem se govor nudi zbog samog sebe, zbog samog izražavanja. Ovo ideologiziranje slobode govora reducira ovu slobodu na puko izricanje mišljenja, kao na nekom seminaru, na akademski parla-parla-parlamentarizam,⁹ kako bi rekao Heidegger, za koji se pretpostavlja da je tipična situacija. Sloboda govora se ne ostvaruje u nekom bestežinskom kontekstu, nego u konkretnom, svakodnevnom, empirijskom, pa recimo i političkom kontekstu. Govor postoji zbog određenih, manje ili više jasnih razloga, on se ostvaruje kao govor koji ima svoje svrhe i ciljeve. Može se stoga postaviti pitanje koliko je sintagma „slobodan govor“ iluzija, u smislu nekog racionalnog govora koji se proizvodi zbog samog sebe.¹⁰

7 Daniel Korni, „Etika informisanja“, „Clio“, Beograd, 1999., str. 89

8 Ibid., str. 91

9 O Heideggerovoj odbojnosti prema „brbljanju“ vidi: Manfred Frank, „Conditio moderna“, „Svetovi“, Novi Sad, 1995.

10 Pozovemo li se na Michela Foucaulta i njegovu teoriju o „političkoj anatomiji“, tek tada bi se otvorio prostor za kritičko preispitivanje autentičnosti koncepta slobode govora. Šta je to sloboda govora u društvu utemeljenom na dispozitivu znanje-moć? Da li su oni disciplinirani i kontrolirani uopće u stanju nešto autentično reći; ima li potčinjeno tijelo sposobnost slobodnog izražavanja? Izražavanja koje sadrži bitne, autentične političke konotacije? (Mišel Fuko, „Nadzirati i kažnjavati: nastanak zatvora“, „Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića“, Sremski Karlovci – Novi Sad, 1997.)

Sloboda govora nam treba samo i samo kao instrument zaštite političkog od izopačavanja i zloupotreba, a ne kao larpurlartističko orgijanje i besmisleno testiranje vlastitih granica kroz blasfemiju i rušenje preostalih tabua. Tamo gdje postoji pretjerana samouvjerenost u vlastitu slobodu govora; tamo gdje se govor ostvaruje u bestežinskom prostoru, legitimno je postaviti pitanje suštinske vrijednosti tog govora i smislenosti takve slobode.

U djelu "Izmanipulisana riječ", Philippe Breton kaže "kako prvi korak u manipulisanju predstavlja uvjeravanje u sugovornikovu slobodu."¹¹ Drugim riječima, sloboda govora, kao neprikosnoveni demokratski ideal, zahtijeva stalnu rehabilitaciju, ali i konstantno preispitivanje vlastite autonomije i smislenosti. Sloboda govora, da bi bila legitimna, mora se vraćati na vlastite osnove, kritički ih propitujući, time više ukoliko znamo da - od kad je govor postao političko oruđe, njime se ne prestajemo služiti u cilju manipulacije i realizacije vlastitih interesa. U svakom govoru ima, kako kaže Breton, "malo informacija i mnogo dokazivanja."¹² Govor je govor radi ubjeđivanja, a ne informisanja.

Sloboda govora vezuje se za početak demokratije, u kojoj riječ osvaja prevlast nad ostalim sredstvima vlasti. "Riječ postaje političko oruđe u pravom smislu tog pojma, koje omogućava pristup svim mjestima od uticaja u državi, oruđe kojim se upravlja i vlada nad drugima."¹³

Ovakav položaj govora u demokratskom sistemu dovodi do nastanka posebnih tehnika uvjeravanja: propagande, demagogije i manipulacije. "Manipulacija riječju", markira Breton, "nastaje iz napetosti koja vlada između njenih ogromnih mogućnosti i prevremene nemogućnosti da se razvije u demokratskom obliku."¹⁴ Manipulacija je postala integralni dio govora: susrećemo je u političkim, ekonomskim, kulturnim sektorima društva. Iako "sloboda govora predstavlja suštinsku karakteristiku demokratskog društva",¹⁵ postoje izopaćenja u kojima se ona okreće protiv društva čiji je ideal. Takvo jedno izopačenje jeste manipulacija, koju Breton nominira kao neprijatelja demokratskog društva, slobode govora i biti čovjeka, budući da od njega čini nečiju igračku. Sloboda govora implicira da svako može izreći svoje mišljenje, bez obzira da li ono sadržavalo rasističke, ksenofobične, nacionalističke

ideje.¹⁶ Kako ograničiti ove zloupotrebe? Kako zaštititi slobodu govora od manipulacije? Kao izlaz iz ove situacije, Breton predlaže "pounutrašljenje" (internalizaciju) normi, odnosno normiranje samog govora.¹⁷ "Liberalna iluzija o potpuno slobodnom, nesputanom govoru, ne uklapa se u društvenu prirodu jezika, koja od govora već čini neku vrstu ograničenja."¹⁸ No, najprije je potrebno otkloniti zabunu po kojoj se sloboda govora poistovjećuje sa slobodom izražavanja. Evo kako Breton opisuje ovu zabunu: "Sloboda govora podrazumijeva da se on može slobodno prenositi. Po ugledu na Emanuela Terea... reći ćemo da je uvođenjem demokratije otkriven način da se u okviru društva stvori prostor u kome bi ljudi bili jednaki, bez obzira na nejednakosti koje izvan tog prostora postoje... Svi mogu uživati slobodu izražavanja, ali pod izričitim uslovom da postoji i sloboda primanja poruka koje nastaju u tom prostoru nejednakosti... Nije samo neophodno zaštititi slobodu izražavanja, mora se sačuvati i sloboda primanja. Naše demokratske ustanove

Postoje očite vulgarizacije sekularnog koncepta, koje vjeru odvajaju od politike, tvrdeći da participacija vjere u političkom životu može imati samo destruktivan uticaj. S druge strane, religijske institucije mogu postaviti sasvim legitimno pitanje: ako se nećemo baviti politikom, čime ćemo se baviti? Dokle seže sloboda govora religijskih institucija?

budno motre na onu prvu, ali ih ona potonja malo zanima. Upravo u toj neravnoteži se nalazi oslonac manipulacije."¹⁹

Vratimo se sada na negativni aspekt slobode vjerovanja. Koliko je veliko područje čovjekove vjerske prakse bez uplitanja drugih? Do koje mjere je subjekat slobodan u prakticanju svojih vjerskih načela, a da u tome ne bude poništen ili spriječen? Koliko je pouzdano područje u kojem vjernik može biti siguran da njegovo vjerovanje neće biti obezvrijeđeno, njegovi principi izvrijeđani? Moglo bi se reći da je na ova pitanja liberalno društvo odgovorilo sekularizmom, svodeći vjerovanje na minimalni privatni sektor. No, ova redukcija vjerovanja na nekakav privatni prostor, danas se može višeznačno tumačiti, ako ne i dovesti u pitanje, kao protivna samoj biti liberalizma. Postoje očite vulgarizacije sekularnog koncepta, koje vjeru odvajaju od politike, tvrdeći da

11 Filip Breton, „Izmanipulisana riječ“, „Clio“, Beograd“, 2000., str. 21

12 Ibid. 33

13 Ibid., str. 34

14 Ibid.

15 Ibid., str. 38

16 Ibid., str. 182

17 Ibid., str. 185

18 Ibid., str. 185

19 Ibid., str. 186, 187

participacija vjere u političkom životu može imati samo destruktivan uticaj. S druge strane, religijske institucije mogu postaviti sasvim legitimno pitanje: ako se nećemo baviti politikom, čime ćemo se baviti? Dokle seže sloboda govora religijskih institucija? Koje je to područje na kojem je moguće realizirati najautentičnije religijske principe, kao što su pravda, opće dobro i uzajamno milosrđe?

Smatramo da postoji specifičan ekvilibrijum u kojem se sloboda govora i pravo na religiju nadopunjuju, a ne poništavaju. Već smo rekli da se suština slobode govora ogleda u ograničavanju vlasti i sprečavanju njene zloupotrebe. Na isti način, koristeći slobodu govora kao instrument, religije mogu u javnosti artikulirati temeljne etičke principe. Religija ne samo da može, nego mora postojati i kao kritika politike, ali ne kritika u ime moći i ljudi, već u ime principa. Samo tako religija može učestvovati u javnom životu na esencijalan način, ne gubeći svoju autentičnost. Koristeći slobodu govora, na način kritike politike kroz tuđe ili vlastite medije, religija učestvuje u općoj društvenoj odgovornosti, dijeleći je ravnopravno sa ostalim društvenim subjektima.

Zahtjev za balansom slobode govora i prava na religiju jeste zahtjev za povratkom religije u javni život: religije trebaju postići minimum saglasnosti oko temeljnih moralnih principa, te u ime tih principa nastupati u javnom životu. Pod tim pretpostavkama, sama religija treba određenu moć, budući da od moralnih principa, koji nemaju političku snagu, nema koristi.²⁰

Polazimo, dakle, od teze da je sloboda vjerovanja komplementarna slobodi govora u njenom esencijalnom liberalnom značenju. Vjerovanje nije neprijatelj otvorenog društva, sve dok ne ugrožava neku drugu slobodu. Ukoliko religijske zajednice učestvuju u političkom životu, kao politički subjekti koji promoviraju moralne principe, one moraju biti spremne na kritiku, bez koje je sloboda govora puka fraza. Pri tom se pretpostavlja da debata o religiji bude utemeljena na racionalnim argumentima, povijesnim istinama i ljudskoj mudrosti. Ogroman broj difamacija religija lišen je ovih temelja. Ako su danas religije u defanzivnom položaju u odnosu na pustošeće pohode svih pratećih devijacija slobode govora, one ipak, mnogi će optužiti, ne mogu reći da su, kao konkretne institucije, potpuno nevine. Ne tako davno, sloboda govora je bila utamničena, a ključeve su čuvali zastupnici religije. Ljudi su ubijani, spaljivani, zbog izrečenih i neizrečenih mišljenja. Danas se sloboda govora sveti izrugivanjem temelj-

²⁰ Hans Küng, „Svjetski ethos za svjetsku politiku“, „Intercon“, Zagreb, 2007., str. 26

nim principima svih religija. Pa ipak, ovo izrugivanje, kao devijantni govor o religiji, uglavnom je politički motivisan govor. On nastupa sa skrivenom tendencijom da dodatno depolitizira religiju, da obesnaži njen bilo kakav normativni uticaj. Govor protiv religije jeste politički, a rijetko kad metafizički govor. Mi živimo u svijetu koji je davno definiran kao svijet bez Boga i velike metafizičke rasprave su okončane. One se povremeno plasiraju u javnosti kao manipulativni govor, s konkretnim i jasnim ciljevima. Nije više cilj srušiti neki metafizički ideal, već kompromitirati pobornika tog ideala koji nastupa s političkim tendencijama.

Uzmimo kao primjer medijski prikaz islama. Slobodni govor o islamu kao tobožnja apolitička apologija univerzalnih vrijednosti, u analizama pojedinih teoretičara, pokazao se kao najtrivijalnija ekspozitura političkih činilaca. Sloboda govora se promovira kao ekskluzivirana univerzalna vrijednost da bi se obezvrijedio onaj Drugi. Tako Edvard Said, na tragu Foucaultovih naznaka o znanju i moći, tvrdi kako govor ne opisuje političku stvarnost, već je definira. U knjizi „Krivotvorenje islama“, predočava sve nijanse medijskog mehanizma koji jednom zauvijek definira islam „kao monolitnu religiju, oblik terorizma i histerični konflikt između profanog i svetog“.²¹ Nigdje sloboda govora nije tako izmanipulisana kao u slučaju islama, tvrdi Said.²² „Umjesto znanja, često nailazimo na novinare koji daju ekstravagantne izjave koje mediji istog časa pakupe i dalje dramaturgiziraju.“²³ Umjesto inkluzivizma i želje za razumijevanjem Drugoga, na djelu su „pretjerano stereotipiziranje“,²⁴ „zlobne generalizacije“,²⁵ „otvoreno neprijateljstvo“,²⁶ klevete i „kanonske već diskreditirane orijentalističke ideje“,²⁷ a sve to na podlozi „jasne pobjede ideologije nad činjenicama“.²⁸ Said s tugom konstatuje: „Ono što *mainstream* mediji u svojim raspravama govore o muslimanskim nazorima, karakteru, vjeri ili kulturi u cjelini, danas se više ne smije govoriti ni za Afrikance, ni za Židove, ni bilo koji drugi istočnjački narod...“²⁹ Sloboda govora stoga može biti iznevjerena od strane onih koji je s najviše žara promoviraju. Drugi primjer očite zloupotrebe slobode štampe jeste objavljivanje karikatura Muhammeda a.s. Zagovornici slobode go-

²¹ Edward W. Said, „Krivotvorenje islama“, Biblioteka „Tridvajedan“, Zagreb, 2003.

²² Ibid., str.

²³ Ibid., str. 13 (Saidov predgovor drugom izdanju)

²⁴ Ibid., str. 9

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid.

²⁷ Ibid.

²⁸ Ibid., str.

²⁹ Ibid., str. 9

vora, oni koji su branili i pomenutu karikaturu, na prvi pogled bili su rukovođeni idejom rušenja svih tabua. Pa ipak, može se konstatovati kako su pravi motivi bili lišeni elementarne etike poštivanja drugog. Nije, dakle, riječ o blasfemiji, nego o silovanju općenito prostora privatnosti, tuđih vjerovanja. I kako tako nemoralnoj civilizaciji objasniti da se nešto ne smije, pozivajući se na tradicionalna prava?

Zaključimo da sukob slobode govora i prava na religiju ne pripada iskonu slobode govora, kao jednom od prirodnih prava. Sukob na liniji sloboda

Danas se sloboda govora sveti izrugivanjem temeljnim principima svih religija. Pa ipak, ovo izrugivanje, kao devijantni govor o religiji, uglavnom je politički motivisan govor. On nastupa sa skrivenom tendencijom da dodatno depolitizira religiju, da obesnaži njen bilo kakav normativni uticaj. Govor protiv religije jeste politički, a rijetko kad metafizički govor.

i religija puka je teorijska proizvoljnost; tobožnja represivnost religije i autonomna neograničenost slobode govora sasvim su anahroni koncepti.

Ova debata treba ići u pravcu snaženja prefinjene ravnoteže između slobode govora i slobode

vjerovanja ili nevjerovanja. Balans o kojem danas govorimo teško je uspostaviti, još teže jednom zauvijek. Ali demokratsko društvo počiva na teškoćama ove vrste: kao što je teško ograničiti govor, još je teže ograničiti ljudsku potrebu za vjerovanjem.

Potrebno je graditi kulturu balansa, koja će detektirati zloupotrebu kako vjerovanja tako i govora.

Summary

KEEPING THE BALANCE BETWEEN THE FREEDOM OF SPEECH
AND THE RIGHT TO RELIGION IN THE 21ST CENTURY

Samedin Kadić

The conflict between the freedom of speech and the right to religion does not belong to the origin of the freedom of speech as on of the natural rights. The conflict along the lines of freedom and religion is a mere theoretical arbitrariness; the ostensible repressiveness of religion and the autonomous and absolute freedom of speech are entirely anachronic concepts. One should strive for strengthening the balance between the freedom of speech and the freedom of belief and non-belief. It is difficult to achieve that balance, even more so an enduring one. However, a democratic society rests on difficulties of this kind: just as it is difficult to place restrictions on speech, it is even more difficult to place a limit on a human need for belief. It is necessary to develop a culture of balance which can detect an abuse of belief as well as speech.

الموجز

تحقيق التوازن بين حرية الكلام وحق الاعتقاد في القرن
الحادي والعشرين

سامدين قاضيتش

إن الصراع بين حرية الكلام وحق الاعتقاد لا ينتمي إلى أصل حرية الكلام. باعتبارها أحد الحقوق الطبيعية، إن الصراع على خط الحريات والأديان. ليس أكثر من اختيار نظري بحث: فاستبداد الدين المزعوم واللامحدودية المستقلة لحرية الكلام. مفهومهما الزمن. عليهما الزمن. يجب بذل الجهد باتجاه التوازن اللطيف بين حرية الكلام وحرية الإيمان أو عدم الإيمان. من الصعب إقامة مثل هذا التوازن. ومن الصعب أكثر إقامته مرة واحدة ليستمر إلى الأبد. ولكن المجتمع الديمقراطي يقوم على مصاعب من هذا النوع: مثل صعوبة تقييد الكلام. والصعوبة الأكبر في تقييد حاجة الإنسان للإيمان. إن الأمر يحتاج إلى بناء ثقافة التوازن. التي سنكتشف سوء الاستخدام للإيمان وللكلام على حد سواء.